

NAČELO SLOBODE UREĐIVANJA OBLIGACIONIH ODNOSA

I

Načelo slobode uređivanja obligacionih odnosa predstavlja jedno od klasičnih načela obligacionog prava. Postojanje robne proizvodnje i razmene zahteva postojanje obligacionog prava koje predstavlja nadgradnju nad robno-movčanim odnosima. Robnu proizvodnju i razmenu prati, makar i u ograničenom obimu, sloboda ugovaranja. Značaj koji je pridavan ovom načelu u pojedinim istorijskim periodima bio je različit. U pojedinim periodima ovom načelu je pridavan veliki značaj jer se polazilo od neogramičene slobode ugovaranja. U skladu sa takvim shvatanjem, uloga i značaj ovog načela, bila je prenaglašena. Međutim, dinamične promene ekonomskih odnosa dovode do suočavanja slobode uređivanja obligacionih odnosa, i njegove neopravdane negacije.

Načelo slobode uređivanja obligacionih odnosa, kao i ostala pravna načela i instituti, predstavlja određenu pravnu formu čija sadržina zavisi od ideoloških i klasnih interesa koji postoje i koji se pravno izražavaju i ostvaruju u svakom društvenom i pravnom sistemu. Usled toga, pri analizi sadržine i značaja ovog načela neophodno je praviti razliku između kapitalističkih i socijalističkih društvenih sistema, bez obzira na sličnosti pravne forme koja izražava ovo načelo. Radi se o različitoj ekonomskoj osnovi i klasnoj suštini jedne te iste pravne pojave.

Doktrina „autonomije volje“ nastala je u uslovima političkog i ekonomskog liberalizma u 19. veku koju su zastupali buržoaski teoretičari iz ovog perioda. U tom periodu privredni život je bio prožet duhom liberalizma po kome se dobro čitave zajednice ostvaruje samo po sebi, ukoliko se igra privrednih snaga može odvijati bez mešanja i zahvata države. Pod uticajem ove doktrine, princip slobode ugovaranja je ugrađen u svim evropskim kodifikacijama građanskog prava.

„Ljudska slika na kojoj su tvorci NGZ gradili zakonik bio je apstraktни pojedinac — homo oeconomicus sa buržoaskom i trgovackom elitom predstavljen u licu bogatih preduzetnika poljoprivrednika i činovnika od kojih se očekuje da kroz slobodu ugovaranja, obrta i konkurenциje zastupaju buržoasko građansko društvo koje će stalno biti posticano da stiče sve veće bogatstvo. U toj slici nema mesta za industrijskog radnika, koji je stavljen u „rubrici ugovora o službi i radu“ čiji propisi više odgovaraju zanatljiji ili radniku koji radi kod kuće nego novom sloju fabričkih radnika koji se u velikim gradovima formirao i postojao u vreme stupanja na snagu ovog zakona“¹⁾)

1) Dr D Stojanović: Uvod u građansko pravo, str. 41.

Prema ovoj doktrini obaveze među ljudima nastaju zato što oni to hoće. Volja pojedinca je autonomna i ona je iznad zakona. Pošto je čovek slobodan, obavezu može preuzeti samo on i to odlukom svoje slobodne volje. Obavezna snaga individualnih pravnih poslova se zasniva na volji a ne na zakonu.

Ovako neograničenu slobodu ugovaranja zahteva je liberalni kapitalizam i revolucionarna buržoazija u borbi protiv feudalnog poretka. Buržoaska klasa je, pored ekonomskih načela, proklamovala i neka politička načela (sloboda ličnosti, načelo jednakosti itd.). Načelo jednakosti i slobode među ljudima, neograničena privatna svojina i individualna aktivnost i druga načela na kojima je izgrađivan buržoaski pravni poredak uticala su na sve pravne discipline. U ugovornom pravu se to odrazilo u načelu slobode ugovaranja. Prema ovoj doktrini samo pojedinci, shodno svom prirodnom pravu, pozvani su da potpuno samostalno stvaraju i regulišu svoje imovinsko pravne odnose. Granica te slobode može biti samo granica drugog a ne opšti interesi. Ograničenje slobodne volje ne predstavlja akt nekog spoljnog autoriteta (zakon) već upravo akta volje kojim se omogućava i koji je neophodan radi punе slobode drugih. Ugovor je osnovni pravni fenomen koji objašnjava ceo pravni sistem. Razne pravne institucije se objašnjavaju ugovorom odnosno voljom čoveka itd.²⁾) Ovako apstraktno shvaćena sloboda ugovaranja i autonomija volje ugovornih strana ubrzo je došla u sukob sa promenama nastalim u produkcionim odnosima nastalim prelaskom liberalističkog u monopolistički stadijum razvitka kapitalizma. Dalji razvoj buržoaskog društva dovodi do modifikacije u primeni i tumačenju ovog načela. Apsolutna autonomija volje ugovornih strana koja je u prethodnom periodu izražavala ovo načelo, u promjenjenim uslovima, sve je manje prisutna. Sve više dolazi do izražaja tendencija da se primena ovog načela stavi u funkciju nesmetanog razvoja kapitalističkog sistema u promjenjenim uslovima. Naime, u ovoj fazi razvoja kapitalizma dolazi do postepenog napuštanja shvatnja na kojem se temeljilo ovo načelo u periodu liberalizma. Ne polazi se više od toga da će ugovorene strane svoje odnose bolje srediti same nego kad ih uređuje država svojim propisima. Privatna svojina koja predstavlja osnovu celokupnog buržoaskog sistema i pravo svojine kao nadgradnja, postepeno gube svoj apsolutni karakter. Pozitivno-pravna ograničenja privatne svojine malažu odgovarajuće promene i ostalih pravnih načela i ustanova, a u skladu sa tim promenama i načelo slobode uređivanja obligacionih odnosa menja svoju ulogu i značaj. Prelazak na kapitalističku krupnu robnu proizvodnju, koncentracija kapitala i centralizacija svojine dovode do značajnih promena ekonomiske strukture buržoaskog društva koje imaju odlučujući uticaj i na uređivanje obligacionih odnosa.

Buržoaska pravna teorija nastoji da ograniči apsolutni karakter autonomije volje proklamujući i druge ideje i načela (pravednost, dobra vera, sigurnost). Ukazuje se na zakon i njegovu obveznost i okvir u kojem će se ugovori oformiti. Nova načela imaju za cilj da se autono-

²⁾ Dr S. Perović: Granice slobode ugovaranja, Anal Pravnog fakulteta, Beograd, br. 5—6 1971, str. 489

mija volje stavi u granice koje su uslovljene i više odgovaraju novim odnosima monopolističkog kapitalizma. Javni poredak se proširuje na račun slobode ugovaranja koja se svodi u nove granice i na znatno uži prostor.

Autonomija volje apstraktno shvaćena predstavlja fikciju a u realnosti ona predstavlja nadgradnju osnovnog odnosa robne proizvodnje. Isto tako i ideja jednakosti je povezana sa robnim odnosima. Kada se vrši razmena proizvoda rada između neravnopravnih partnera, za slabijeg partnera to više nije sloboda već nužnost čime se negira princip jednakosti i ravnopravnosti. Prema tome, autonomija volje je neophodan instrument u sistemima koji se zasnivaju na formalno proklamovanoj slobodi rada. Ona se ne može izučavati i shvatiti izolovano od ostalih odnosa robne proizvodnje. Budući da prati te odnose i način njihovog organizovanja, obim i karakter autonomije volje u svakom društvenom sistemu zavisi od ovih odnosa. Naime, veća tržišna razmena utiče na širinu slobode ugovaranja. Imperativno regulisanje razmenе putem administrativnih propisa sužava okvire te slobode. U svakom slučaju, autonomija volje je uvek ograničena, pa se može govoriti samo o užim ili širim okvirima u kojima se ona javlja i prostire u određenim društvenim sistemima.

Delovanje tržišnih zakonitosti ne može biti do kraja prepušteno stihiji u svim oblastima društvene proizvodnje i razmene. Svaka savremena država nastoji da putem planskog usmeravanja privrednog razvoja obezbedi što povoljnije rezultate u proizvodnji i razmeni. Zbog toga država preduzima različite mere koje imaju za cilj sprečavanje stihiskog delovanja tržišta, što u krajnjoj liniji sužava slobodu uređivanja obligacionih odnosa. Pored mera ekonomске politike ovde spadaju i propisi čiji domet se kreće od propisivanja uslova za obavljanje određenih delatnosti do određivanja obaveznog zaključivanja određenih ugovora, pa čak, u određenim oblastima državnim propisima se određuje i obavezna forma i sadržina pojedinih ugovora. Na taj način se sužava primena principa konsensualizma u javnom interesu i u interesu samih ugovornih strana.

U razvijenim kapitalističkim državama, koncentracijom kapitala i centralizacijom svojine iz osnova se menja slika nosilaca privredne aktivnosti i njihova zastupljenost kao učesnika u obligacione odnose. Najznačajniji subjekti obligacionih odnosa su društva kapitala. Njihov ekonomski uticaj prelazi okvire nacionalnih država i proširuje se u globalnim razmerama na svetsko tržište. Multinacionalne kompanije, sledeći svoje ekonomski interes, budući da kapital nema otadžbine, dolaze u sukob i sa nacionalnim interesima. Usled toga su pojedine države prinuđene da se štite od njihovog monopolskog položaja izdavanjem propisa koji štite i stimulišu privrednu aktivnost svojih privrednih subjekata. Budući da ovi procesi imaju uticaj i na međunarodne privredne odnose, da bi se otklonili poremećaji na međunarodnom tržištu, uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretku postaje ekonomski nužnost. Jaz između razvijenih zemalja, zemalja u razvoju i nerazvijenih zemalja sve se više produbljuje.

U pojedinim oblastima i delatnostima od šireg društvenog interesa država se pojavljuje kao direktni nosilac (subjekat) privredne i druge delatnosti — osnivanjem državnih preduzeća (javne korporacije). U tim uslovima država je prinuđena da štiti šire opšte interesе (javni poredak) sve većom intervencijom u privredne odnose (državni kapitalizam).

U oblasti obligacionog prava ove promene utiču na pojavu novih ugovora, a od postojećih imenovanih ugovora, adhezioni ugovor (po pristupanju), najčešće se javljaju u privrednom prometu. Međutim, ovi ugovori u novim uslovima iz osnova menjaju svoj prvobitni karakter i ulogu. Oni najčešće sadrže pojedine klauzule koje slobodu ugovaranja svode na minimum usled nejednakog ekonomskog položaja ugovornih strana. Ekomska zavisnost određenih subjekata bitno utiče na slobodno formiranje i izražavanje njihove volje kao i na mogućnost zaštite svojih ekonomskih interesova. Formalno se i dalje poštuje načelo slobode uređivanja obligacionih odnosa, ali je faktički sve teže ostvarljivo.

U socijalističkom sistemu takođe postoji robna proizvodnja i razmena i u skladu sa time i primena načela slobode uređivanja obligacionih odnosa. Primena ovog načela zavisi od ekonomске osnove na kojoj se razvijaju produkcioni odnosi. Naime, potreba za primenu i odgovarajuće modifikacije i prilagođavanja u primeni ovog načela zavisi od toga da li se radi o obligacionim odnosima koji nastaju i koji se razvijaju na državno-svojinskoj ili društveno-svojinskoj osnovi. U socijalističkim zemljama u kojima je socijalistički sistem zasnovan na državnoj socijalističkoj svojini i centralizovanom planiranju, prostor slobode ugovaranja je znatno sužen naročito u obligacionim odnosima između socijalističkih organizacija. Ugovori koji nastaju neposredno iz akta planiranja narodne privrede po svojoj sadržini ne mogu odstupati od sadržine samog akta planiranja. Ukoliko se radi o proizvodima koji se ne raspodeljuju planski, socijalističke organizacije zaključuju ugovore slobodnije. Naravno, ugovori moraju odgovarati zahtevima zakona, pravilima socijalističke zajednice i moralnim principima društva koje gradi komunizam (SSSR). Autonomija volje ugovorenih strana, ograničenja i zabrane u drugim socijalističkim zemljama se nešto društvenije formulišu ali ne postoje neke suštinske razlike.

Iz prethodnog izlaganja moguće je zaključiti da u svim savremenim pravnim sistemima (kapitalističkim i socijalističkim) je u principu ostavljen određeni domen „slobodnog“ uređivanja obligacionih odnosa, ali tu slobodu ne treba shvatiti apsolutno i apstraktno već kao „spoznatu nužnost“ u Marksovom smislu.

„Svako društvo i svaki pravni sistem su do sada a i sada koristili i primenjivali ovaj princip, ali uvek sa prilično različitim zahtevima, dometima primene, ograničenja i usmeravanjima“⁴⁾

³⁾ Dr V. Krulj: Komentar Zakona o obligacionim odnosima, Kn. I, str. 52

II

Sloboda ugovaranja u Jugoslaviji

U posleratnoj Jugoslaviji razlikujemo tri perioda u kojima je na različiti način primenjivano načelo slobode ugovaranja. Prvi period je vreme administrativnog upravljanja privredom i traje do uvođenja samoupravljanja proizvođača. Drugi period traje od uvođenja samoupravljanja do donošenja Ustava iz 1974. godine. Treći period počinje do nošenjem Ustava, SFRJ njegovom razradom u Zakonu u udruženom radu (1976) i Zakonu o obligacionim odnosima (1978).

Ustav iz 1974. godine i Zakon o udruženom radu su odrazili dinamične promene i razvoj jugoslovenskog društva i samoupravljanja u jednom dužem vremenskom intervalu i utvrdili solidnu osnovu dalje izgradnje i razvijanja socijalističkog samoupravnog sistema. Osnovni cilj je izgradnja socijalističke samoupravne zajednice kao asocijacije proizvođača u kojoj radni ljudi kao samoupravljači imaju odlučujuću ulogu.

1. U periodu administrativnog upravljanja privredom primena načela slobode ugovaranja bila je skoro potpuno isključena. Postojanje državnog sektora privrede zasnovanog na državnoj svojini sredstava za proizvodnju bitno je uticalo na ugovore u privredi i njihovo zaključivanje. Država je planskim aktima utvrđivala obaveze za sve privredne organizacije. Sve privredne organizacije su bile obavezne da u izvršavanju planskih zadataka zaključuju određene ugovore. Naime, privrednim organizacijama nije ostavljeno na volju da li će stupiti u određeni ugovorni odnos. Zatim, od njihove volje nije zavisio ni izbor ugovornog partnera sa kojim će zaključiti ugovor kao ni sadržina samog ugovora. U takvim uslovima zaključivanje ugovora bilo je više formalno a najvažniji zadatak je bio izvršavanje planskih zadataka. Svi najvažniji elementi slobode ugovaranja zavisili su i bili uslovljeni propisima državnih organa. Zbog toga se ne može govoriti o postojanju minimalnih uslova za ostvarivanje autonomije volje ugovornih strana.

2. Uvođenje samoupravljanja proizvođača pozitivno je uticalo na primenu načela slobode ugovaranja. Postepenim proširivanjem samoupravnih prava radnika i njihovih asocijacija stvarani su uslovi u kojima je autonomija volje mogla šire doći do izražaja. Prelazak na tržišno plansku privrednu i društveno svojinske odnose zahtevao je bitne promene i u mehanizmu ugovaranja. I pored toga što pitanje slobode ugovaranja nije bilo regulisano pozitivnim propisima, u praksi privrednih organizacija princip slobode ugovaranja je postepeno sve više dolazio do izražaja u njihovim međusobnim ugovornim odnosima. Pravni položaj privrednih organizacija je omogućavao slobodno zaključivanje ugovora, poštujući pri tome pozitivne propise, običaje i shvatanja socijalističkog morala. Ugovornim stranama je bilo omogućeno da svoje obligacione odnose slobodno uređuju. Istovremeno, postojala su i određena ograničenja, koja su nekada bila veća da bi se razvojem samoupravljanja sve više prilagođavala novim uslovima u kojima su privredne organizacije ostvarivale svoju delatnost. Proširivanje autonomije volje ugovornih strana zavisilo je od ekonomskih i drugih promena

koje su se odvijale u ekonomskoj osnovi i izražavale u odgovarajućoj pravnoj nadgradnji.

Dinamične promene u društveno-ekonomskoj osnovi uticale su i na promene pravnog položaja privrednih subjekata. Pozitivnim propisima utvrđivani su takvi institucionalni okviri i uslovi privređivanja koji omogućavaju da osnovni privredni subjekti razvijaju svoju delatnost uvažavajući ekonomске zakonitosti odnosno zakonitosti socijalističke robne proizvodnje. U svom poslovanju privredne organizacije moraju voditi računa o tržišnim zakonitostima, mehanizmima, kriterijumima i odnosima koji se manifestuju na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu. Njihovo ponašanje kao robnih proizvođača opredeljeno je ekonomskom nuždom a samo delimično neposrednom administrativnom pravnom države.

Radnici u privrednim organizacijama kao robni proizvođači u uslovima delovanja ekonomskih zakonitosti koriste sve prednosti dobroih poslovnih rezultata i efikasnog upravljanja sredstvima u društvenoj svojini, ali isto tako snose i sve rizike poslovnog neuspela i lošeg upravljanja sredstvima društvene reprodukcije. Sve ove okolnosti imaju presudni uticaj i na obim i suštinu slobode ugovaranja.

Sve do donošenja Zakona o obligacionim odnosima sudska praksa je koristila različite klasične formule za ograničavanje slobode ugovaranja (javni porekak, dobri običaji, savesnost i poštenje, javni moral) Pored ovih klasičnih, sudska praksa je kreirala i druge kriterijume, rešenja i pojmove koji su bliže i potpunije odražavali socijalistički karakter našeg društvenog i pravnog porekla. U sudske prakse su izgrađivani novi kriterijumi na osnovu kojih je bilo lakše povući granicu do koje se mogla prostirati i ostvarivati sloboda uređivanja obligacionih odnosa. Novim izrazima i pojmovima kao što su „norme socijalističkog moralu“ „interesi društva“; „osnovni principi društvenog porekla“; „poštenje u pravnom prometu“ i sl. stvarani su kriterijumi koji su u pojedinim slučajevima služili sudu kao osnov za donošenje presude.⁵⁾

Na taj način ustanovljen je čitav niz vanpravnih pravila ponašanja i opštih pravnih načela koja su služila sudovima prilikom primenjivanja prava.

3. Imajući u vidu sva dotadašnja iskustva u primeni i ograničenju slobode ugovaranja Zakon o obligacionim odnosima sadrži i neka nova rešenja koja se razlikuju od rešenja u ranijim propisima i sudske praksi. U primeni ovih novih rešenja ostaje i dalje značajna uloga sudske prakse da bi se što uspešnije ostvarivao sistem, principi i duh Zakona o obligacionim odnosima.

Načelu slobode uređivanja obligacionih odnosa posvećene su dve odredbe u Zakonu o obligacionim odnosima. Osnovni stav zakona izražen je u čl. 10. koji utvrđuje pravo ugovornih strana da slobodno uređuju obligacione odnose. Odredbom člana 20 ZOO izražen je princip dispozitivnosti. Prema ovom principu, učesnici mogu da regulišu svoj obligacioni odnos drugčije nego što je to zakonom utvrđeno ako iz odredbe Zakona ili iz njenog smisla ne proizilazi nešto drugo. Princip

⁴⁾Dr D. Stojanović: Sloboda ugovaranja i javni porekak, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1968, br. 3, str. 385

dispozitivnosti dopušta učesnicima u obligacionim odnosima da svoj urede drukčije od zakonske dispozicije, čak i suprotno njoj. Naravno, pri tome su dužni da vode računa, odnosno svoj odnos ne mogu uređivati na način koji je u suprotnosti sa ustavnim principima socijalističkog samoupravnog društva, prinudnim propisima i moralom socijalističkog samoupravnog društva. U skladu sa principom slobode uređivanja obligacionih odnosa ugovorne strane mogu uređivati svoj ugovorni odnos koristeći se opštim i posebnim uzansama, pod uslovom da su se izričito dogovorile (kvalifikovani dogovor) o primeni uzansi. Ukoliko ne postoji takav dogovor, umesto uzansi, na njihov odnos se primenjuju odgovarajuće zakonske odredbe.

Analizom pravne prirode odredbe kojom je utvrđen princip slobode uređivanja obligacionih odnosa možemo zaključiti da je sloboda ugovaranja pravilo na njeni ograničenje izuzetak. Kao što smo već u prethodnim izlaganjima podvukli, ovakav stav zakonodavca proizilazi iz društvenog uređenja zemlje, samoupravnih društvenoekonomskih odnosa i tržišne privrede u uslovima socijalističke robne proizvodnje. Učesnici u obligacionim odnosima samostalno odlučuju da li će zasnovati obligacioni odnos i sa kime, kao i sadržinu i formu tog odnosa.

U ZOO postoje odredbe koje imaju prinudni karakter i njima se ograničava sloboda ugovaranja. Broj ovih odredbi čija je primena obavezna nije veliki i zbog toga predstavljaju izuzetak, dok je na drugoj strani najveći broj odredaba dispozitivnog karaktera.

4. *Ograničenje slobode ugovaranja* formulisano je u istoj odredbi u kojoj je utvrđena autonomija volje učesnika u obligacionim odnosima (čl. 10 ZOO). Učesnici u prometu ne mogu uređivati svoje obligacione odnose suprotno ustavom utvrđenim načelima društvenog uređenja, prinudnim propisima i moralu socijalističkog samoupravnog društva. Ako se ima u vidu i odredba ZOO kojom se utvrđuje dispozitivni karakter najvećeg broja odredbi Zakona i istovremeno sankcionisu one odredbe koje imaju obaveznu snagu (čl. 20), onda možemo zaključiti da je ograničenje slobode ugovaranja rešeno na specifičan način koji se bitno razlikuje od ranijih rešenja.

Kada se radi o ustavom utvrđenim načelima društvenog uređenja imaju se u vidu sva načela na kojima je izgrađen Ustav SFRJ.

Granicu slobode uređivanja obligacionih odnosa čine i svi priručni propisi. U te propise spada i Zakon o obligacionim odnosima, u ovom delu odredbi koje imaju imperativni karakter. Bez obzira na brojnost ostalih propisa imperativnog karaktera, njihova identifikacija i primena ne predstavlja naročito složen problem. Međutim, kada se radi o utvrđivanju smisla odredbi zakona o obligacionim odnosima, u praksi mogu nastati mnogi problemi. Zbog toga i dalje ostaje značajna uloga sudske prakse u izgradnji kriterijuma za pravilnu primenu načela slobode ugovaranja.

Ograničenje slobode ugovaranja formulisano u čl. 10 ZOO je stepen imperativnog kakraktera. Njegova konkretna primena sadržana je u odredbama koje se odnose na predmet i osnov ugovorne obaveze. Za punovažnost ugovorne obaveze potrebno je da njen predmet bude moguć, dopušten i određen odnosno odrediv.

U pogledu osnova, Zakon predviđa da svaka ugovorna obaveza mora imati *dopušten osnov*. Osnov je nedopušten ako je protivan ustavom utvrđenim načelima društvenog uređenja, prinudnim propisima i moralu socijalističkog samoupravnog društva.

Kad je predmet obaveze nemoguć, nedopušten, neodređen ili nedrediv ugovor je ništav (čl. 47). Iste posledice nastaju i u slučaju kada ne postoji osnov ili je nedopušten (čl. 52).

Zakon predviđa ništavost ugovora u kome je postavljen odložni i raskidni uslov protivan ustavom utvrđenim načelima društvenog uređenja, prinudnim propisima i moralu socijalističkog samoupravnog društva (čl. 75).

U odredbi čl. 103 ZOO u st. 1 su definisani ništavi ugovori. I ovde je upotrebljena formula iz čl. 10. Ništavi su ugovori koji su protivni ustavom utvrđenim načelima društvenog uređenja, prinudnim propisima ili moralu socijalističkog samoupravnog društva „ako cilj povrednog pravila ne upućuje na neku sankciju ili ako zakon o određenom slučaju ne propisuje što drugo”.

Prinudni karakter odredaba ZOO i sankcija koja sledi za postupanje suprotno zakonu nije uvek eksplicitno formulisano kao što je to slučaj sa odredbama koje se odnose na predmet, osnov, odložni i raskidni uslov. U nekim slučajevima prinudni karakter određene odredbe proizilazi iz cilja i smisla odredbe.

Isto tako pojedine odredbe Zakona utvrđuju dužnost učesnika u obligacionom odnosu na određeno postupanje. „Učesnici u obligacionim odnosima dužni su da u pravnom prometu postupaju u skladu sa dobrim poslovnim običajima” (čl. 21 st. 1). Slične su i odredbe čl. 455 (Ugovor o prodaji nepokretnih stvari koje društveno pravna lica stavljuju u pravni promet u okviru svog redovnog poslovanja *mora* biti zaključen u pismenoj formi) i odredba čl. 630 st. 2. kojom se utvrđuje da ugovor o građenju *mora* biti u pismenoj formi.

Prinudni karakter pojedinih odredaba Zakona se izražava i na taj način što se postupanje ugovornih strana suprotno imperativnim pravilom osporava dejstvo takvih ugovora. Ponuda ugovora za zaključenje zahteva posebnu formu *obavezuje ponudioca samo ako je učinjena u toj formi*. (čl. 38). Slična je i odredba čl. 53 st. 3 „Ugovor bez naknade *nema pravno dejstvo* i kad drugi ugovarač nije znao da je nedopuštena pobuda bitno uticala na odluku njegovog saugovorača”. Isto tako i odredba u ponudi da će se óutanje ponuđenog ili neko drugo popuštanje smatrati kao prihvatanje zakon proglašava da nema pravnog dejstva.

Specifično regulisanje obligacionih odnosa u nas ogleda se i u tome što određeni broj normi opštег-obligacionog karaktera sadržanih u Osnovnim načelima ZOO ima usmerjujući karakter. Naime, Osnovna načela ZOO imperativno nalažu učesnicima u obligacionim odnosima određeno ponašanje. Na taj način ova načela još potpunije označavaju obim slobode ugovaranja.

Polazeći od različitosti pravnih subjekata koji se pojavljuju kao učesnici u obligacionim odnosima (društveno-pravna lica i građansko pravna i fizička lica) neka od tih načela važe za sve učesnike (subjek-

kte) obligacionih odnosa, dok posebna grupa načela se primenjuju na društveno-pravna lica.

Svi učesnici u prometu su dužni da u obligacionim odnosima postupaju u skladu sa načelom jedinstva jugoslovenskog tržišta i utvrđenom ekonomskom politikom, da ne remete stabilnost tržišta i da ne nanose štetu drugim učesnicima na tržištu, potrošačima i društvenoj zajednici kao celini (čl. 9 ZOO).

Svi privredni subjekti su dužni da kad obavljanjem svoje delatnosti zadovoljavaju potrebe građana, svoja prava i obaveze uređuju i vrše na način kojim se obezbeđuje redovno i kvalitetno potrebe građana i što povoljniji uslovi za zadovoljavanje tih potreba. (čl. 8 ZOO).

— U zasnivanju obligacionih odnosa *učesnici ne mogu* ustanovljavati prava i obaveze kojima se na bilo koga od njih ili za drugoga stvara ili iskorišćava *monopolski položaj* na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, kojim se stiču materijalna i druga *preimutstva koja se ne zasnivaju na radu* ili stvaraju *neravnopravni odnosi* u poslovanju ili narušavaju druge odnose samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa (čl. 14 ZOO).

Navedene odredbe ZOO (čl. 8, 9, i 14) su skoro iste po sadržini kao i odredbe čl. 23 st. 2 i čl. 78 Zakona o udruženom radu. Oba zakona regulišu odnose u ekonomskom prometu i nalažu učesnicima u tom prometu određena ponašanja na tržištu.

U čl. 78 ZUR-a utvrđuje se da organizacije udruženog rada, koje se bave poslovima prometa robe i usluga na malo, treba da ostvaruju saradnju sa potrošačima u mesnoj zajednici i drugim samoupravnim zajednicama i organizacijama potrošača, na način određen zakonom. Kao naročitu obavezu dogovaranja sa potrošačima ZUR predviđa u poslovima od zajedničkog interesa, o assortimanu i kvalitetu robe, o načinu prodaje i vršenja usluga i učešću potrošača u prihodima (ristorno) koji ostvare u prodaji robe i vršenjem usluga.

Odredba čl. 23 st. 2 ZUR-a je još eksplicitnija. Njome se obavezuju OUR koji proizvode odnosno prodaju robu ili vrše usluge namenjene neposrednoj potrošnji na zaključivanje samoupravnih sporazuma sa organizacijama potrošača.

U istom smislu su povezane odredbe čl. 14 ZOO o zabrani stvaranja i iskorišćavanja monopolskog položaja u obligacionim odnosima sa odgovarajućim odredbama Ustava SFRJ (Osnovna načela od II — V) i odredbama posebnog Zakona o suzbijanju neloyalne utakmice i monopolskih sporazuma (Sl. 1. SFRJ, br. 24/74) kojim je bliže određen pojam monopolskog sporazuma i monopolskog ponašanja u prometu.

Prema tome, navedena načela ZOO zajedno sa Ustavom ZUR-om, Zakonom o suzbijanju neloyalne utakmice i monopolskih sporazuma o odredbama Zakona o osnovama poslovanja organizacija udruženog rada u oblasti prometa robe i usluga čine jedinstvenu komplematarno povezanu celinu sa zajedničkim ciljem da se spreče ponašanja koja su suprotna socijalističkom društvenom uređenju, samoupravljanju i ravnopravnosti radnih ljudi kao slobodnih proizvođača i stvaralaca.

Pored ovih načela koja obavezuju sve učesnike u obligacionim odnosima i izražavaju specifičnost našeg društvenog i pravnog sistema, u ZOO su kao opšta načela predviđena: načelo savesnosti i poštenja (čl.

12 ZOO), princip ravnopravnosti, (čl. 11) princip ekvivalencije (čl. 15) i princip zabrane zloupotrebe prava (čl. 13), koja su kao tekovina savremene pravne nauke predviđena u svim savremenim pravnim sistemima. Unošenjem ovih načela u ZOO dajući im imperativni karakter, zakonodavac je samo potvrdio njihovu pozitivnu ulogu koju su odigrali primenom u dosadašnjoj praksi.

5. Za društveno-pravna lica, a posebno organizacije udruženog rada, ZOO utvrđuje posebna pravila ponašanja pri raspolaganju društvenim sredstvima.

— Društveno-pravna lica u zasnivanju obligacionih odnosa dužna su da se društveno i ekonomski celishodno koriste društvenim sredstvima kojima raspolažu i da očuvaju njihovu neumanjenu vrednost, kao i da obezbeđuju unapređivanje i proširivanje materijalne osnove udruženog rada, odnosno ostvarivanje svojih ciljeva i zadatka i zaštitu društvene svojine (čl. 5 ZOO).

— Društveno-pravna lica ostvaruju pravo raspolaganja društvenim sredstvima u obligacionim odnosima saglasno odlukama koje radnici u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, odnosno radni ljudi u drugim društvenim pravnim licima odnose u skladu sa statutom, drugim samoupravnim opštim aktima i zakonima (čl. 3 ZOO).

— Društveno-pravna lica u zasnivanju obligacionih odnosa postupaju u skladu sa svojim planovima i obezbeđuju izvršavanje materijalnih obaveza preuzetih samoupravnim sporazumom o osnovama planova samoupravnih organizacija i zajednica i dogovorima o osnovama planova društveno-političkih zajednica (čl. 4).

— Društveno-pravna lica koja zasnivaju obligacione odnose radi izvršavanja samoupravnog sporazuma koji su međusobno zaključila dužna su da postupaju u skladu sa tim samoupravnim sporazumima. U zasnivanju obligacionih odnosa društveno-pravna lica dužna su da vode računa o samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima koje su zaključili sa drugim i o svojoj odgovornosti za izvršavanje obaveza preuzetih tim sporazumima i dogovorima (čl. 6 ZOO).

— U zasnivanju obligacionih odnosa i ostvarivanju prava i obaveza iz tih odnosa, društveno-pravna lica ostvaruju saradnju u odnosima međusobne povezanosti i zavisnosti, uzajamne odgovornosti kao i solidarnosti radnika u udruženom radu, zasnovanim na samoupravljanju i društvenoj svojini sredstava za proizvodnju i drugih sredstava rada. U međusobnim odnosima saradnje dužna su da vode računa o ciljevima trajnije saradnje i o ostvarivanju drugih zajedničkih interesa i da na drugi način stvaraju uslove za ostvarivanje prava i izvršavanje obaveza iz obligacionih odnosa. Na ovim osnovama osnovne i druge organizacije udruženog rada, zemljoradničke i druge zadruge ostvaruju saradnju u obligacionim odnosima i sa zemljoradnicima i drugim radnim ljudima koji samostalno obavljaju delatnost ličnim radom (čl. 7 ZOO).

Pravila ponašanja društveno-pravnih lica u raspolaganju društvenim sredstvima utvrđena su i u Zakonu o udruženom radu.

— U socijalističkim samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima radnici udružuju svoj rad i sredstva u društvenoj svojini radi

društveno i ekonomski celishodnog upravljanja i privređivanja tekućim i minulim radom (čl. 4 st. 4 ZUR);

— Ostvarujući pravo rada društvenim sredstvima radnici u udruženom radu imaju pravo, obavezu i odgovornost da se, u svom zajedničkom i opštem društvenom interesu, društveno i ekonomski celishodno koriste društvenim sredstvima i da ta sredstva stalno obnavljaju, uvećavaju i unapređuju (čl. 13 st. 4 ZUR).

— Radnici u udruženom radu imaju pravo i obavezu da se koriste društvenim sredstvima i da raspolažu njima u skladu sa prirodom i namenom tih sredstava (čl. 231 ZUR).

— Radnici u udruženom radu imaju pravo i obavezu da čuvaju društvena sredstva, da ih zaštićuju od uništenja i oštećenja i da tim sredstvima savesno i brižljivo rukuju.

Radnici u udruženom radu imaju pravo i obavezu da osiguravaju društvena sredstva, pod uslovima i na način određen zakonom (čl. 232 ZUR).

— Društvena zaštita se obezbeđuje kad se:

— vrši uzurpacija društvene svojine ili na drugi način nezakonito raspolaže društvenim sredstvima

— kad se društvena sredstva koriste protivno prirodi i nameni društvenih sredstava

— kad se teže povređuju društveni interes u korišćenju, upravljanju i raspolanjanju društvenim sredstvima ili na drugi način onemogućava ostvarivanje društvene funkcije društvene svojine. (čl. 616 ZUR).

Iz navedenih odredaba ZUR-a proizilazi da su društveno pravna lica već pre donošenja ZOO usmerena na određena ponašanja u raspolaganju (prometu) društvenim sredstvima. Povrede ovih dužnosti prema ZUR — mogu dovesti do preduzimanja privremenih mera zaštite društvene svojine koju ostvaruje skupština društveno-političke zajednice, zatim sudovi, ustavni sudovi, javna tužilaštva i društveni pravobranilac samoupravljanja. Povreda ovih dužnosti takođe se odražava i na zasnovani obligacioni odnos, Odredbom ZOO o ništavnosti (čl. 10, 47, 49, 51, 52, 103, 105) ugovor se može oglasiti ništavim ili može biti poništen zbog kršenja principa ekvivalencije (čl. 139 i 140 ZOO).

Našim izlaganjima smo u najkraćim crtama nastojali da ukažemo na najvažnije odredbe ZOO koje regulišu slobodu ugovaranja u nas. Cilj je bio da se sistematski izlože, u najkraćem i sažetom obimu promene koje donosi ZOO i ukaže na novi pristup i nova, specifična, rešenja koja sadrži ZOO.

Iz trethodnih izlaganja mogli bi smo izvesti nekoliko najvažnijih zaključaka:

1. Načelo slobode ugovaranja, njegov obim primene i ograničenja ZOO je rešio na specifičan način koji se razlikuje od ranijih rešenja u pozitivnim propisima i rešenja koja su korišćena u sudskej praksi. Ne radi se o manjoj ili većoj slobodi ugovaranja nego što je do sada u praksi ostvarivana. Cilj zakonodavca se nije mogao ostvariti u proširivanju ili sužavanju autonomije volje, već staviti načelo slobode ugovaranja u funkciji ostvarivanja i izgradnje našeg specifičnog društveno-ekonomskog poretkta. Zbog toga je pored određivanja domena pri-

mene odnosno ograničenja, bilo potrebno učesnike u obligacionim odnosima sadržinski usmeriti u korišćenju slobode ugovaranja. To se nije moglo postići korišćenjem klasičnih i tradicionalnih načela i instituta Građanskog prava, već kreiranjem novih rešenja koja izražavaju i odgovaraju našoj savremenoj stvarnosti. Proklamovanje opstraktne slobode ugovaranja u obligacionim odnosima nije ni do sada predstavljalo rešenje za našu stvarnost, a pogotovo posle donošenja Ustava SFRJ i Zakona o udruženom radu. Umesto toga, bilo je potrebno naći nova rešenja u organizovanju slobode ugovaranja, koja će biti usmerena kako na zaštitu posebnih interesa svakog učesnika u obligacionim odnosima tako i na zaštitu opštih i zajedničkih interesa i vrednosti u socijalističkom samoupravnom društvu.

Usmeravanje sadržine slobode ugovaranja najviše je došlo do izražaja kroz Osnovna načela, koja imaju karakter prinudnih normi. Neka od ovih načela, ne samo po smislu i dugu, već i po svojoj sadržini skoro su identična sa načelima formulisanim u Zakonu o udruženom radu, naročito ona načela koja su dužni da primenjuju društveno pravna lica u uređivanju obligacionih odnosa. Radi se o Osnovnim načelima ZOO koja imaju za cilj usmeravanje radnih ljudi u udruženom radu da pri stupanju u obligacione odnose obezbede racionalno i celishodno korišćenje društvenih sredstava, obnavljanje i proširivanje materijalne osnove rada, da poštuju samoupravne sporazume i dogovore i druga samoupravna prava. Suprotno ponašanje društveno-pravnih subjekata predstavlja kršenje normi sankcionisanih Zakonom o obligacionim odnosima. Pored mera zaštite društvene svojine i sankcija koje su predviđene drugim propisima, u ZOO su predviđene i građansko pravne posledice koje nastaju takvim ponašanjem.

2. Promene koje su se desile u društveno-ekonomskoj osnovi društva i razvoja samoupravljanja, novi organizacioni oblici i organizacija upravljanja u njima, novi međusobni privredno pravni odnosi između privrednih subjekata (samoupravno sporazumski i ugovorni), novi oblici sudovanja (samoupravni sudoci), novi sistem planiranja, delegatski sistem i druge specifičnosti našeg društvenog sistema logično je imalo za posledicu nastanak novog (samoupravnog) prava na novim principima u kojima se izražavaju novi samoupravni odnosi. Usled toga nije bilo moguće izgraditi konцепцију obligacionog prava na tradicionalnim načelima buržoaskog građanskog prava. U skladu sa time i slobodu ugovaranja, kako u pogledu obima tako i sadržine bilo je neophodno smestiti u nove okvire. Granicu prostiranja slobode ugovaranja moguće je utvrđivati primenom različitih kriterijuma formulisanih u ZOO.

⁵⁾ Dr B. Blagojević: Načela Zakona o obligacionim odnosima i zadaci suda u parničnom postupku, Pravni život br. 3, 1983, str. 283—297.

PRINCIPE DE LA LIBERTÉ DE L'ORGANISATION DES RAPPORTS D'OBLIGATION

(R é s u m é)

Les exposés de l'auteur ont pour but d'indiquer les plus importantes dispositions de la Loi sur les rapports d'obligation qui réglementent la liberté de la négociation chez nous. Par son exposé systématique, dans le volume le plus court et le plus concis, l'auteur fait l'analyse de l'accès et des solutions élémentaires contenues dans la Loi sur les rapports d'obligation.

Dans la première partie de son exposé l'auteur donne une courte présentation de la base socio-économique sur laquelle est basée et édifiée la doctrine de „l'autonomie de la volonté” dans le droit bourgeois ainsi que les bases et les modes de changements qui ont plus tard succédé et influencé sur la liberté de l'organisation des rapports d'obligation.

Dans la seconde partie de son exposé il s'agit de l'application de ce principe dans la Yougoslavie d'après-guerre au cours de diverses périodes. C'est la question de la liberté de l'organisation des rapports d'obligation qu'on y traite particulièrement et d'après les dispositions de la Loi sur les rapports d'obligation.

Dans les observations de conclusion l'auteur souligne les spécificités dans le mode de la solution du principe de la liberté de l'organisation des rapports d'obligation. En soulignant les changements dans la base socio-économique et le développement de l'autogestion, les nouvelles formes et la nouvelle organisation dans la direction des sujets économiques et autres, les nouveaux rapports mutuels économico-judiciaires entre les sujets productifs, les nouvelles formes de l'autorité judiciaire, le système de la planification et le système de délégation et autres spécificités de notre système social, l'auteur conclue qu'il n'était pas possible d'édifier une conception du Droit d'obligation sur les principes traditionnels du droit civil bourgeois mais qu'il était indispensable de chercher une solution basée sur les nouveaux principes qui exprimaient les rapports autogestionnaires. La liberté de négociation est mise dans les autres cadres et il est possible de confirmer les limites de son extension dans chaque cas concret et par l'application de divers critères formulés dans la Loi sur les rapports d'obligation.

